

(Utdrag fra kap. 1: S. Skirbekk: *Ideologi, myte og tro. Sosiologisk kulturteori og funksjonsanalyse.* Tano/Aschehoug, Oslo 1999)

Sigurd Skirbekk:

Om kulturbegrepet

Dagliglivets og samfunnsforskningens kulturbegrep

I daglig tale får ordet "kultur" sin mening etter den sammenheng der ordet anvendes. Når noen framhever en konsert som en spesiell kulturopplevelse, når andre sier at vi må respektere eskimoene for deres kultur, når noen sier at visse deler av villmarka bør legges ut som kulturbeite, eller når politikere sier at vi må se kulturbudsjettet i forhold til sosialbudsjettet, så forstår vi hele tiden hva det betyr. Men en slik kontekstuell forståelse, der ordets betydning stadig varierer, er lite egnet som utgangspunkt for generaliserende forskning. Her må ordet gis en mer presis betydning, som iallfall må gjelde for den forskningen der det brukes. Dette er blant annet nødvendig hvis vi vil argumentere for at en gitt samfunnsutvikling skyldes egenskaper ved en bestemt kultur, og dermed føre til at andre kulturtradisjoner hadde fått andre utviklingsforløp...

Den leksikalske betydningen av ordet kultur er det minst vanskelige å komme til klarhet over. Kultur kommer av det latinske verbet *colere* og substantivet *cultura* som betyr dyrking eller kultivering. Ofte brukes ordet for det menneskeformete i motsetning til det naturgitte. Kultur kan også stå for det mennesker har utført i et fellesskap eller som medlem av et samfunn. I religiøs sammenheng er kultur forbundet med kult, å ære eller å tilbe. Etter hvert har ordet kommet til å stå for det kultiverte eller foredlede i motsetning til den rå natur. Kultur ble et kvalitativt begrep.

I en del humanistisk forskning har ordet bevart mye av denne kvalitative og avgrensede betydningen. Når det f. eks. tales og skrives om "kulturlivet" som virksomheten i en avgrenset sektor av samfunnet, og som noe som fortjener offentlig støtte uansett om folk liker det som her produseres, da har dette forutsetninger i en slik kvalitativ kulturoppfatning: Kultur skal ikke bare vurderes etter popularitet. Ekte kultur skal bestemmes som kvalitativt godt og som verneverdig. Det som ikke er verneverdig blir gjerne omtalt som ukultur.

En slik kvalitativ kulturoppfatning er ikke dominerende på samfunnsvitenskapelig hold, spesielt ikke i de engelskspråklige tradisjoner. Dette skyldes ikke at samfunnsforskere har sammensverget seg mot høyere åndsliv; grunnene er av faglig art. Det blir vanskelig å studere forholdene mellom kulturmønstre og samfunnsmønstre hvis kulturbegrepet løsrives for mye fra det sosiale liv. En kvalitativ kulturoppfatning kan dessuten innby til ensidig immanente fortolkninger. Det vil si en kulturformidling på kulturformernes premisser, eventuelt slik at et kritisk perspektiv blir avgrenset til kriterier som angår estetikk og opplevelser.

Samfunnsvitenskapelige kulturteoretikere kan komme med en dobbelt innvending mot kulturn av kulturlivet: Vektleggingen av opplevelsessiden av kulturen kan føre til en ensidig fokusering på vårt personlige forhold til kulturelle ytringsformer. Et eksempel kan være forskjellige kulturredaksjoners vektlegging av opplevelsesorientert skjønnlitteratur, på

bekostning av resonnerende faglitteratur. En ensidig fokuseringen på de kvalitative sider ved kulturlivet kan dessuten føre til at vi overser mange former for fordummende og ødeleggende symbolfelleskap i et samfunn. De som vil studere kultur for å forstå og kanskje korrigere en samfunnsutvikling, har bruk for et mer omfattende begrep. Men da kan vi ikke begrense vår kulturoppfatning til bare å omfatte det kvalitativt gode eller bare til det vi angivelig bør ha stadig mer av. Vi kan heller ikke uten videre gå ut fra at kultur er noe som bare utvikler seg av en indre kraft og logikk, og som det øvrige samfunn har plikt til å støtte, men helst ikke påvirke eller sensurere.

For å kunne studere faktisk fungerende kulturformer har samfunnsforskerne orientert seg mot en beskrivende og nokså omfattende kulturoppfatning. De moderne samfunnsvitenskapelige kulturoppfatningene står gjerne i gjeld til Edward Burnett Tylors definisjon fra 1871: "*Kultur eller sivilisasjon, er det komplekse hele som inkluderer kunnskap, tro, kunst, lover, moral, skikker og alle ferdigheter og vaner som folk har lært i egenskap av å være samfunnsmedlemmer*". Denne definisjonen er omfattende, men den inkluderer ikke alt. Den fokuserer på symbolske føringer og mønstre for sosial handling. Den kan likevel atskilles fra den konkrete atferd. Den omfatter mer enn det kvalitativt gode, men den er mer avgrenset enn en kulturoppfatning som var basert på skillet natur/kultur. Nyten av en slik kulturdefinisjon er at den kan fokusere på en indre helhet i et samfunns kultur, samtidig som den åpner for studier av relativitet og forskjeller mellom kulturelle helheter i ulike samfunn. For øvrig kan så forskjellige kulturfilosofier som baron Montesquieu, Johann Gottfried Herder og Matthew Arnold sees som foregangsmenn for et program for å studere spesifikke kulturer i et samfunnsrelativistisk perspektiv.

Forskjellen mellom en klassisk humanistisk kulturtilnærming og en nyere samfunnsvitenskapelig tilnærming har vært omtalt som forskjellen mellom en normativ og en deskriptiv kulturoppfatning. Kanskje kunne de to posisjonene heller omtales som visse typer verdsettende oppfatninger, av ytelser i et avgrenset kulturliv, og andre oppfatninger som søker å gi en mest mulig dekkende beskrivelse av kultur som et symbolspekt ved kollektivt samfunnsliv.

Bak disse to tradisjonene kan vi finne ulike oppfatninger om hva kultur er. Vi kan også finne ulike oppfatninger om hvordan kultur virker på samfunn og samfunnsutvikling. En oppfatning som tar utgangspunkt i kulturlivet som en viktig sektor i samfunnet, må forutsette at det som gjøres av folk som arbeider i denne sektoren har avgjørende betydning for samfunnet. Hvis kulturlivets ytelser skal kunne ses som årsak til samfunnsprosesser, blir det nærliggende å se kultur som et åndsmønster som har sin årsak i ånd, bestemt av fornuftens indre dynamikk, av filosofers idéutkast eller av kunstneres inspirasjon. Fra de fremste kulturfortolkere kan den sosiale påvirkningen tenkes å gå gjennom flere ledd av folk som kjenner seg inspirert, overbevist eller forpliktet til å føre impulsene videre inntil de har trengt inn i samfunnets mange celler.

Av og til kan påvirkning utvilsomt skje på en slik måte. Men vi vil begrense vår forståelse av kulturelle føringer i moderne samfunn dersom vi fokuserer ensidig på kulturlivets direkte og indirekte betydning. Istedenfor å ta utgangspunkt i de ideelle åndsmønstre, vil samfunnsforskere oftere begynne med å studere hva slags oppfatninger, idealer og normer som virker i faktisk samliv mellom mennesker. Deretter blir oppgaven å forfølge forskjellige forutsetninger både for normenes opprettholdelse og for deres sosiale virkninger. Dette gir grunnlag for et annet kulturbegrep enn det som dominerer i mange fag innenfor humaniora. Kultur må da betraktes som noe mer enn det kvalitativt kultiverende.

I et samfunnsperspektiv kan kultur gjerne omtales som *sosiale normer, verdier og symbolsystemer som virker regulerende på det kollektive liv*. De variasjoner som kulturforskerne kommer fram til, har i forskjellige perioder vært forsøkt forklart i evolusjonistiske, i diffusjonistiske og i funksjonalistiske rammer. De har også vært formidlet som eksempler på menneskesamfunnenes mangfold.

Et slikt endret perspektiv kan lukke for noe, men det kan samtidig åpne for innsyn i flere sammenhenger. Det kan gjerne hevdes at politiske og økonomiske forhold bidrar til å fremme bestemte kulturformer, men makt og penger skaper ikke kultur. Kultur lar seg ikke redusere til ikke-kulturelle forhold. Kollektive kulturmønstre lar seg heller ikke fullt ut forstå som et resultat av individuelle planer og intensjoner. Kulturstudier kan inkludere både ønsket og uønsket påvirkning, både det som har fått gjennomslag ut fra kvalitativ overlegenhet, og det som først og fremst slår gjennom fordi det passer inn i økonomiske strukturer og politiske interesser. Et slikt utgangspunkt kan gi et forholdsvis vidt perspektiv på hva som er verdt å studere i en kulturell sammenheng.

Samfunnsforskernes vide tilnærminger bør likevel ikke forveksles med politikernes "utvidete kulturbegrep", som i administrativ sammenheng først og fremst framstår som en fritidspolitikk som inkluderer idrett og frivillige organisasjoner.

Før vi går videre - det vil si før vi sier mer om teoretiske inntak og begreper for kulturanalyser - vil vi sirkle inn noen kjennetegn ved kulturforståelsen i to sentrale samfunnsvitenskaper.

Sosialantropologisk og sosiologisk kulturfortolkning

Det er særlig sosialantropologene som har forsøkt å leve opp til Edward B. Tylors program for å studere kultur som "det komplekse hele". Tradisjonelt har sosialantropologene tolket skikker og livsformer i mindre ikke-europeiske samfunn for å påvise at folk i slike samfunn ikke er kulturløse eller "ville". Det fremmedartede kan gi mening når dette ses ut fra en kompleks helhet i en kultur som er forskjellig fra vår, og som derfor må forstås på sine egne premisser. Dette programmet har bidratt til utviklingen av en deltakende og innlevende observasjonsmetode, som også er blitt kalt for den kultur- eller sosialantropologiske metode.

Denne type tilnærminger kan ha åpnet for innsyn i flere sammenhenger mellom kollektive fellesformer, der folk uten en samfunnsvitenskapelig trening kanskje bare ser rare skikker. Samtidig kan det sosialantropologiske program føre til at de fleste skikker og oppfatninger forsøkes tolket velmenende inn i en helhet. Også det som måtte observeres av individuelle variasjoner, av variasjoner i sosial atferd og av variasjoner i tro, livsoppfatning, idealer og referansemønstre kan bli forsøkt tilordnet en meningsbærende og funksjonell enhet.

I 1947 framla styret i *American Anthropological Association* et utkast til Menneskerettighetserklæringen der det blant annet sto: "Individet virkeliggjør sin personlighet ved hjelp av kulturen; respekten for de individuelle forskjeller medfører derfor også respekt for de kulturelle forskjeller". Forbindelsen mellom individ, samfunn og kultur kan bli svært tett når alle individer i et samfunn blir oppfattet å ha samme oppfatninger, og når disse oppfatningene forklares ut fra deres kultur. En slik forutoppfatning om en tett

sammenheng mellom kulturmønstre og samfunnsformer kan ha fått flere helhetsfortolkende forskere til å kjenne seg tilfredse når de har klart å finne fram til ett sett av mulige fortolkninger av en kultur.

Tidligere var det vanlig blant sosialantropologer vanlig å forklare forskjeller mellom ulike kulturer som uttrykk for enten et ulikt rasemessig potensiale og ulike livsvilkår, eller som uttrykk for ulike realisering av et felles utviklingspotensiale i en felles menneskelig utvikling, der de europeiske kolonimaktene var kommet lengst. Etter siste verdenskrig ble ikke bare rasetenkningen mistenkelig, men også rangeringen av ulike kulturer etter en europeisk målestokk ble ansett som etnosentrisk. Claude Lévi-Strauss skrev i 1951 en tekst der han først gikk imot enhver vitenskapelig og praktisk verdi av rasebegrepet og deretter argumenterte imot en hierarkisering av de mange former som menneskeheten har gitt seg selv i tid og rom. Han gikk også i mot at de skulle kunne ordnes i "stadier eller etapper i en enestående utvikling som går fra ett og samme punkt og som skal få de samme formene til å gå sammen i et felles mål". I amerikansk sammenheng kom elevene til Franz Boas til å dominere sosialantropologien. Rasismen og eurosentrismen skulle bekjempet med en programmessig kulturrelativisme.

Forsøket på å fortolke ulike kulturformer inn i en helhet ved den enkelte kultur, kan nok virke som en åpen innstilling. Men heller ikke dette programmet har gitt garantier for fordomsfrihet, verken når det gjelder vår forståelse av fremmedartede kulturer eller når det gjelder mulighetene for at folk fra andre kulturer skulle kunne integreres i vår kultur. Dersom hver kultur var bestemt av egne forutsetninger, forskjellige fra alle andres, ville en flytting av folk fra et kulturområde til et annet bli ytterst problematisk. Sosialantropologiske kulturforklaringer har også vært brukt av folk med et prinsipielt syn mot innvandring. Dette har i sin tur fått sosialantropologer i senere år til å nedtone hele kulturproblematikken og til heller å tale om kulturelle trekk enn om helhetlige kulturer, eventuelt til å tolke ulike kulturytringer først og fremst som sosiale grensemarkeringer.

Mange sosialantropologiske tolkninger har etterlatt seg idylliserte og fredfylte bilder av fremmedartede mennesker som lever i pakt med naturen. Ved nærmere etterprøvinger har flere av disse tolkningene vist seg å være temmelig falske. Forsøk på å distansere seg fra sin egen kulturbakgrunn gjennom en ekstrem kulturrelativisme kan føre inn i et blindspor, og føre til urealistiske forestillinger om en naturgitt harmoni i eksotiske samfunn. Vi inntar ikke en kulturfri posisjon ved programmessig å gå inn for en mest mulig vennligsinnet fortolkning av fremmede samfunn.

Programmet om en kulturrelativistisk tilnærming til fremmede kulturer garanterer ikke mot etnosentriske utlegninger. Modeller som bygger på en metodologisk sett "objektiv tilnærming" til et sett faktorer, er heller ikke en garanti for en nøytral gjengivelse av drivkrefter som er avgjørende i et samfunn. Dette gjelder spesielt dersom den sosiale virkelighet er konstituert av en bestemt kultur. En "objektiv tilnærming" vil si en holdning som er subjektivistisk og objektiverende i forhold til en ytre virkelighet. Vi unngår heller ikke problemene ved å ta avstand fra all "essensialisme" og fokusere på samhandling, sosiale identitetsmerker og symbolske grensemarkører. Det fører lett til at kultur reduseres til et sosialt spill med tilsynelatende tilfeldige spilleregler.

Paradoksalt nok kan nettopp helhetsbetraktninger av kultur gi grunnlag for en begrenset kulturforståelse. Når mange sosiologer er reserverte til mye sosialantropologisk kulturforskning, henger det sammen med forsøkene på å tolke kultur og samfunnsforhold i en

programmessig 'helhet'^a. Dette kan føre til at skillet mellom mønsterdannende kulturelle idealer og faktisk sosial atferd blir gjort alt for lite. Det kan også føre til at kultur reduseres til et aspekt ved sosiale relasjoner. En vanlig sosialantropologisk tilnæringsmåte kan være lite egnet til å analysere forskjellige nivåer av kulturelle systemer, for eksempel til sammenlignende studier på et sivilisasjonsnivå.

Sosiologiske kulturstudier overlapper ofte med sosialantropologiske. Likevel har sosiologifaget gjennomgående en del andre forutsetninger og siktemål enn sosialantropologien. Sosiologer har sett det som et faglig mål å finne felles kjennetegn ved moderne og komplekse samfunn heller enn å søke å forklare hvert samfunn ut fra særegne premisser. Sosiologer har gjennomgående akseptert at generaliseringer, basert på sammenlikninger mellom forskjellige enkeltsamfunn, må bygge på andre begreper og mer generelle kategorier enn de som brukes av medlemmene i de enkelte samfunn.

Kultur tolkes på flere måter også i sosiologifaget. Noen har villet studere kultur som den *sektor* av samfunnet som kunstnere og politikere definerer som kultursektoren. Andre har skrevet om kultur nærmest i betydningen *livsform*. En livsform er vanligvis noe tillært, noe kollektivt og noe som karakteriserer ett kollektiv eller én sosial kategori i kontrast til andre, f. eks. bondekultur, ungdomskultur eller innvandrerkultur. Dels blir en slik livsform brukt for å beskrive spesifikke tradisjoner og dels for å markere en forskjell til f. eks. bykultur, voksenkultur og nasjonalkultur. Studier av identitetsmarkeringer kan derfor også i sosiologien framstå som en operasjonaliserbar tilnærming til studier av kultur som livsform.

Den mest karakteristiske tilnærming i sosiologifaget er likevel den som går ut på å analysere kultur som *et kollektivt symbolsystem*. Ideer, normer og emosjonelle idealer kan virke som et "roster" som siler ut hva folk i et samfunn oppfatter, og for hvordan de er kollektivt disponert til å reagere på det de oppfatter. Et analytisk kulturbegrep, tilpasset en modell for differensierte samfunn, kan gjøre det mulig å skille mellom ulike nivåer av forklaringer på menneskelig holdning og handling. Kultur kan analytisk sett framstå som et nivå for meningsbærende symbolske systemer. Det kan også være en forklaringsramme som er analytisk forskjellig fra både forklaringer som utgår fra materielle rammevilkår, fra sosial organisasjon og fra spesielle egenskaper ved sosiale aktører. Her er det grunn til å understreke at den modell som Talcott Parsons utviklet for å skille disse systemene fra hverandre, ikke bare hadde en viss front mot sosialantropologisk helhetstenkning, men også mot freudiansk psykologi. Der Freud opererte med en enkel tredeling mellom id, ego og superego, slik at kultur lett kunne bli redusert til minner om faderlig fortrykk, åpnet Parsons for en firedeling mellom biologisk organisme, personlighetssystem, sosialt system og kulturelt system. Han gjorde det slik at det sosiale system kunne analyseres i differensierte subsystemer.

En sosiologisk modell over institusjonelle forutsetninger for et differensiert samfunn kan vise at ulike institusjoner må reguleres av ulike typer normer for å kunne fungere tilfredsstillende. Det kan argumenteres for at alle samfunn trenger kulturelle normer som er knyttet til løsningen av et sett viktige og tilbakevendende oppgaver. Det kan videre gis gode sosiologiske grunner for at disse institusjonene er blitt mer differensierte i og med modernisering og økt arbeidsdeling. Det betyr at det blir viktig å kunne skille mellom normer tilpasset en økonomisk institusjon, normer tilpasset en familieinstitusjon, normer tilpasset politisk styring og fordelingsprinsipper og normer tilpasset religion og vitenskap. Moderne samfunn er ikke uten videre "helheter" med ett sett av normer som gjelder på alle livsområder.

Ved å skille sektorielt mellom ulike institusjoner, kan det bli mulig å få et teoretisk inntak til å analysere et av modernitetens hovedproblemer, nemlig kombinasjonen av økt differensiering og behovet for en integrasjon på et annet nivå enn i tradisjonelle samfunn.